12-10-2020

साहित्यम् । शास्त्री

छन्दविचार: ।

प्रश्न :→ अधोलिखिते पद्ये छन्दनिर्णयं कुरुत ।

" अनिर्भिन्नो गभीरत्वादन्तर्गूढघनव्यथ: ।
पुटपाकप्रतीकाशो, रामस्य करुणो रस: ॥"
भवभूति / उ० रामचरितम् → 3 - 1

उत्तरम् →
इस पद्य के प्रत्येक पाद में आठ अक्षर (वर्ण) हैं। आठ अक्षर के पाद (चरण) वाला सब छन्द अनुष्टुप् कहा जाता है। पद्य, श्लोक, वक्त्र आदि नामों से भी इसे अभिहित किया जाता है। इस पद्य के प्रत्येक चरण में पाँचवाँ अक्षर लघु, छठा अक्षर गुरु, दूसरे तथा चौथे पाद का सातवाँ अक्षर लघु, पहले तथा तीसरे पाद का सातवाँ अक्षर गुरु है। अत: यह अनुष्टुप् छन्द का उदाहरण है।

अनिर्भिन्नो गभीरत्वाद , (। S S)

अन्तर्गूढघनव्यथ: । (। S ।)

पुटपाकप्रतीकाशो , (। S S)

रामस्य करुणो रस: ॥ (। S ।)

अनुष्टुप् छन्दस्य लक्षणम् →

"श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं,
सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं,
सप्तमं दीर्घमन्ययो: ॥"

यद्यपि इस छन्द में मात्रा का विचार देखने को मिलता है तथापि यह एक वर्णिक छन्द है।

12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (स० प्राचार्य
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णिया

12-10-2020

संस्कृतसामान्यम् । उपशास्त्री II

अनिवार्य प्रथमपत्रम् ।

सुद्ध्युपास्यस्य रूपसिद्धिं कुरुत ।
सुद्द्ध्युपास्यस्य वा ।

सुद्द्ध्युपास्य: →

सुधी + उपास्य: ,

अस्मिन् स्थितौ 'इको यणचि' सूत्रेण सुधी पदस्य धकारोत्तरवर्ती ईकारस्थाने य् । स्थानेऽन्तरतम: सूत्रेण स्थानकृतसादृश्यम् ।
अनचि च सूत्रेण विकल्पेन धकारस्य द्वित्वम् →

सु ध् ध् य् उपास्य: ।

झलां जश् झशि सूत्रेण धकारस्य पूर्वस्य दकार: → सु द् ध् य् उपास्य: ।

सुद्ध्युपास्य: रूपं निष्पन्नम् ।

विकल्पेन → सुध्युपास्य: ।

एवं प्रकारेण मद्ध्वरि: , मध्वरि: ।

12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (स० प्राचार्य:)
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना , पूर्णिया ।

12-10-2020

संस्कृतसामान्यम् ।

अनिवार्य प्रथमपत्रम् । उपशास्त्री I

हिन्दीभाषायाम् अनुवादं कुरुत ।

सज्जनानां संगतिः सत्सङ्गतिः कथ्यते । सज्जनानां संगत्या हृदयं विचारं च पवित्रं भवति । अनया जनः स्वार्थभावं परित्यज्य लोककल्याणकामः भवति । दुर्जनानां संगत्या दुर्बुद्धिः आगच्छति । दुर्बुद्धिः दुःखजननी अस्ति । सज्जनानां संगत्या दुर्जनः अपि सज्जनः भवति । दुर्जनानां संगत्या सज्जनः अपि दुर्जनः भवति ।

दुष्टदुर्योधनसंगत्या भीष्मोऽपि गोहरणे गतः ।

ऋषीणां संगत्या व्याधः वाल्मीकिः अपि कविः वाल्मीकिः अभवत् । रावणसंगत्या समुद्रः अपि क्षुद्रनदीव बन्धनं प्राप्तः ।

अतः साधिवदमुच्यते →

"सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ।"

12-10-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा,

(स० प्राचार्यः)

रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ